

УДК [947.6:33]«1883/1914»

І.Г. Гушчынскі,

аспірант кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

ДЗЕЙНАСЦЬ НАТАРЫЯЛЬНЫХ УСТАНОЎ БЕЛАРУСІ І ІХ РОЛЯ Ў САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫМ РАЗВІЦЦІ КРАЮ (1883–1914 гг.)

Развіццё капіталістычных адносін, станаўленне грамадзянска-прававых стасункаў у Расійскай імперыі ў пачатку 60-х гг. XIX ст. непазбежна вяло да росту колькасці рознага кшталту здзелак, якія патрабавалі юрыдычнага замацавання. У сувязі з гэтым адным з накірункаў судовай рэформы, распачатай царскім урадам 20 лістапада 1864 г., стала рэарганізацыя натарыята. 14 красавіка 1866 г. у дадатак да «Учреждения судебных установлений», «Устава уголовного судопроизводства», «Устава гражданского судопроизводства» і «Устава о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» было выдадзена «Положение о нотариальной части». У Паўночна-Заходнім краі яно пачало дзейнічаць разам з адкрыццём тут у 1883 г. акруговых судов. Менавіта гэты заканадаўчы акт фактычна паклаў пачатак самастойнаму інстытуту натарыята ў краіне, у тым ліку на тэрыторыі Беларусі. Увогуле праблема судовай рэформы 1864 г., а таксама асобным яе аспектам прысвечана значная колькасць навуковых прац. У той жа час дзейнасць урада ў галіне пераўтварэння сістэмы натарыята застаецца маладаследаванай. Недасвятковая асветлена ў гістарыяграфіі і сама дзейнасць рэарганізаваных у выніку гэтай рэформы натарыяльных устаноў. Варта адзначыць працу А. Мацкевіча «Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата» [1], шэраг артыкулаў у «Журнале Министерства юстиции» [2 – 5], а таксама артыкул С.Б. Глушачэнка і А.Ю. Піджакова [6].

Значным хібам дарэформеннага судовага заканадаўства з'яўлялася адсутнасць самастойнага інстытуту натарыята. Вядомы савецкі гісторык М.М. Пакроўскі адзначаў, што «чорная няпраўда» старога суда была зусім несумяшчальнай перш за ўсё з капіталістычнай гаспадаркай, бо немагчыма сабе ўявіць развіццё буржуазнае грамадства, дзе няма натарыусаў, дзе для таго, каб засведчыць нязначны дакумент, трэба ці абіваць парогі судовай палаты па цэлых тыднях, ці плаціць хабар ледзь не больш дарагі, чым сам дакумент [7, с. 102]. Дарэформенны натарыят быў вельмі архаічным і не задавальняў запатрабаваннем часу. Органамі, якія здзяйснялі натарыяльныя акты, былі павятовыя суды (да пэўнай сумы) і аб'яднаныя палаты крымінальнага і грамадзянскага суда. Адмыслова для гэтага пры іх існавалі пасады крапасных пісцоў і наглядчыкаў, якія выконвалі свае абавязкі пад кантролем членаў прысутнасці аб'яднанай палаты, хоць у рэчаіснасці кантроль гэты быў фіктыўны. Для здзяйснення актаў па неру-

хомых маёнтках ці зямельных надзелах прыходзілася абавязкова адпраўляцца ў губернскі горад, дзе знаходзіліся палаты. Бакі ніколі не маглі з дакладнасцю вызначыць, колькі ім гэта будзе каштаваць. Таксама нельга было загадзя вызначыць нават пры добрасумленным выкананні наглядчыкамі і пісцамі сваіх абавязкаў, колькі спатрэбіцца часу на здзяйсненне акта ў палаце, у якую паступалі здзелкі са ўсёй губерні [3, с. 30]. Трэба адзначыць тую беспаспяховасць і крайнюю маруднасць, з якой вяліся гэтыя справы ў судовых установах, а таксама тыя вялізныя складанасці, з якімі сутыкаліся бакі пры заключэнні здзелак і актаў. Акрамя таго, гэта павялічвала нагрузку на суды, што негатыўна адбівалася на выкананні імі ўласна функцый правасуддзя. Гэта і стала галоўным матывам для ўрада выключыць з кампетэнцыі судовых устаноў непасрэдна натарыяльныя абавязкі ў новым натарыяльным палажэнні [3, с. 36]. Вышэйадзначанае датычылася перш за ўсё актаў па нерухомай маёмасці. Для здзяйснення іншых здзелак, вэксалю і г. д. існавала вялікая колькасць маклераў і публічных натарыусаў (хаця былі яны далёка не ўсюды), адукацыйны і маральны цэнз для якіх быў больш чым сціплы: яны павінны былі быць «наогул людзьмі добрымі, вопытнымі і ва ўсіх таргах і вэксальных пераводах умелымі і не павінны быць непісьменнымі» [3, с. 31–32]. У тых месцах, дзе іх не было, адпаведныя абавязкі выконвалі паліцэйскія ўпраўленні, павятовыя суды і некаторыя іншыя органы. Па ўвядзенні «Положения о нотариальной части» 1866 г. у дадзеных мясцовасцях яны спынялі сваю дзейнасць, акрамя біржавых натарыусаў і некаторых маклераў у сталіцах і Адэсе [3, с. 33].

У выніку судовай рэформы 1864 г., а дакладней, выдадзенага 14 красавіка 1866 г. у дадатак да Судовых статутаў «Положения о нотариальной части», у імперыі быў створаны самастойны інстытут натарыята. У адпаведнасці з арт. 1 «Правил о порядке введения в действие Положения о нотариальной части», зацверджаных 27 чэрвеня 1867 г., гэты заканадаўчы акт пачынаў дзейнічаць у тых мясцовасцях, дзе былі адкрыты судовыя ўстановы на падставе Судовых статутаў 20 лістапада 1864 г. [8, с. 74]. Такім чынам, на тэрыторыі Беларусі новае натарыяльнае палажэнне адразу ўведзена не было, а пераўтварэнні ў гэтай сферы ў краі адбываліся паралельна з рэалізацыяй тут судовай рэформы 1864 г.

15 чэрвеня 1883 г. Сенатам быў зацверджаны расклад колькасці натарыусаў у гарадах і мястэчках Віленскай, Ковенскай, Гродзенскай, Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў. Была ўстаноўлена для іх сума залогаў. У губернскіх гарадах яна складала 6 тыс. руб. (толькі ў Магілёве – 4 тыс. руб.), у павятовых гарадах – 2 тыс. руб. (акрамя Магілёўскай губерні, дзе такая сума ўсталёўвалася толькі для Гомеля, а для астатніх – 1,5 тыс. руб), у іншых мясцовасцях залог натарыуса складаў ад 400 да 1,5 тыс. руб. [9, л. 222 адв.]. На тэрыторыі Беларусі яны распачалі сваю дзейнасць разам з адкрыццём у канцы 1883 г. Віленскага, Гродзенскага, Мінскага, Віцебскага і Магілёўскага акруговых судаў. Натарыяльныя ўстановы павінны былі працаваць круглы год. У сувязі з тым, што натарыусы ў сваіх участках працавалі аднаасобна, то на перыяд іх адпачынку, права на які яны натуральна мелі, старшынёй акруговага суда прызначаўся часовы намеснік [10, л. 9 адв.–10, 12 адв.–13].

Згодна з арт. 4 «Правил о порядке введения в действие Положения о нотариальной части» ад 27 чэрвеня 1867 г., у мясцовасцях, дзе не было натарыусаў, іх функцыі ўскаладзіліся на міравых суддзяў [8, с. 74]. Аднак іх выкананне, несумненна, патрабавала спецыфічных ведаў. Так, старшыня Віленскай судовай палаты ў лісце ад 9 кастрычніка 1885 г. на імя старшыні Мінскага акруговага суда адзначаў неаднаразовыя скаргі на няправільныя дзеянні міравых судовых устаноў па выкананні імі некаторых дзеянняў замест натарыусаў [11, л. 95].

Рэарганізацыя натарыята спрыяла развіццю крэдыту, перш за ўсё прыватнага. У 1886 г. жыхар г. Пінска Самуіл Шабшаевіч у скарге на Пііхуса Калоднага (пісара Пінскага натарыуса) адзначаў: «Спачатку ўвядзення ў г. Пінску натарыяльнай часткі, жыхары гэтага горада і павета адчулі значнае палягчэнне ва ўсіх справах, якія характарызуюцца абавязацельствамі ці вэксялямі, або явачнымі ці натарыяльнымі актамі, і зусім не сустракалі ніякіх цяжкасцей, да таго публіка была ўзрушана свабодным доступам да здзяйснення розных здзелак і дакументаў, што пачынала ўжо забываць старое мінулае» [12, л. 168]. Акрамя таго, натарыяльныя ўстановы былі важнай крыніцай статыстычнай інфармацыі эканамічнага характару (аб колькасці арандаваных зямель, зацверджаных крапасных актаў і іншых здзелак), якая выкарыстоўвалася ўладамі пры правядзенні тых ці іншых фінансава-эканамічных мерапрыемстваў (напрыклад, пры адкрыцці ў Заходнім краі зямельных банкаў і іншых крэдытных устаноў) [13, арк. 167, 170].

З аднаго боку, натарыят адыгрываў важную ролю ў эканамічным жыцці грамадства, даючы пэўныя гарантыі бакам пры заключэнні рознага кшталту здзелак, а з іншага – яго недахопы

непазбежна становіліся тормазам на шляху іх рэалізацыі. Справа ў тым, што натарыяту быў уласцівы бюракратызм, залішняя скрупулёзнасць пры праверцы права валодання нерухомай маёмасцю і г. д. Да таго ж, натарыяльныя ўстановы часта не спраўляліся з усё ўзрастаючай на іх нагрузкай. Так, колькасць уваходных і выходных папер Мінскага натарыяльнага архіва з 10424 у 1885 г. узрасла да 15960 за няпоўны 1890 г. [14, л. 153].

7 сакавіка 1898 г. старшыня Мінскага акруговага суда паведамляў у II дэпартамент Міністэрства юстыцыі, што з увядзеннем у натарыяльных архівах на падставе распараджэння Міністра юстыцыі ад 29 лістапада 1896 г. новай формы рэестра крэдытных спраў, а таксама з павелічэннем аперацый зямельных банкаў, адкрыццём у г. Мінску Гарадскога крэдытнага таварыства, справаводства старшага натарыуса Мінскага акруговага суда павялічылася настолькі, што выдзяляемых сродкаў на ўтрыманне канцылярыі стала недастаткова. Таксама адзначалася, што супрацоўнікі працавалі штодзённа, у тым ліку па нядзелях і святочных днях, да 12 гадзін ночы, у сувязі з чым зусім ператамляліся і не маглі як трэба выконваць ускладненыя на іх службовыя абавязкі, у той час як колькасць натарыяльных спраў з кожным днём узрасла [15, л. 36–36 адв.]. На павелічэнне нагрузкі на натарыяльныя ўстановы звяртаў увагу і сам старшы натарыус Мінскага акруговага суда, указваючы на «павелічэнне выдаваемых залогавых пасведчанняў, даведак, накладанняў, зняццяў і змяненняў забарон, якія па адным маёнтку нярэдка паўтараліся па некалькі разоў», і г. д. [15, л. 37 а].

Разам з абвяшчэннем указа ад 9 лістапада 1906 г. і пачаткам правядзення сталыпінскай аграрнай рэформы значна ўзрасла колькасць аперацый па куплі-продажу зямельных надзеляў, нерухомай маёмасці, якія, у сваю чаргу, патрабавалі натарыяльнага зацвярджэння. Так, колькасць спраў, паступіўшых у Мінскі натарыяльны архіў, у 1907 г. узрасла ў параўнанні з 1906 г. з 6596 да 8569 [16, л. 29]. Такая тэндэнцыя захоўвалася і ў наступныя гады. Старшы натарыус паведамляў старшыні Мінскага акруговага суда, што калі ў 1909 г. ў Мінскі натарыяльны архіў паступіла 9750 спраў (з іх 2194 – крапасных актаў), то ў 1912 г. – ужо 17 394 (крапасных актаў – 6234). Такі рост ён тлумачыў галоўным чынам дзейнасцю Сялянскага банка і землеўпарадкавальнай камісіі. Акрамя таго, старшы натарыус скардзіўся, што яго канцылярыя не спраўлялася з такім наплывам спраў, хаця супрацоўнікі працавалі па 10–12 гадзін у суткі [16, л. 42–43]. У 1913 г. з 10165 падлягаўшых зацвярджэнню актаў, якія засталіся з папярэдняга года, а таксама паступілі ў дадзены годзе ў натарыяльны архіў Мінскага акруговага

суда, было зацверджана толькі 5943, а 4222 засталіся ў працэсе разгляду на наступны год [17, л. 17 адв.].

Такая сітуацыя была перш за ўсё вынікам недасканалага парадку зацвярджэння купчых актаў. Здзяйсняліся яны ў малодшых натарыусаў (тых, якія працавалі непасрэдна ў павятовых гарадах, некаторых мястэчках і г. д.), аднак затым павінны былі прайсці працэдуру зацвярджэння старшымі натарыусамі акруговых судов. Апошнія ж з-за натуральнага страху магчымай адказнасці, аднаго факта прыналежнасці рухомай маёмасці, які пацвярджаўся прымацаванымі да справы дакументамі і адпаведнай выпіскай з крапаснога рэестра натарыяльнага архіва, лічылі недастатковым. Яны патрабавалі, дзякуючы няяснасці арт. 168 «Положения о нотариальной части», прадастаўлення яшчэ «іншых доказаў на прыналежнасць маёмасцей». Вось тут і пачыналася валакіта: не хапала тых ці іншых папер; няясна ўказаны межы; пагашаная, але не знятая па недаглядзе бакоў забарона; запыт судавага прыстава па якім-небудзь спагнанні і г. д. [1, с. 19–20]. Былі выпадкі, калі акты ляжалі ў натарыяльным архіве незацверджанымі нават дзесяткі гадоў. Да набыцця належнай юрыдычнай моцы купчы акт павінен быў быць перапісаны 5 разоў (3 – у малодшага натарыуса, 2 – у старшага, а таксама ўнесены ў рэестры і кнігу збораў) і прайсці праз 4 інстанцыі: малодшага і старшага натарыусаў, акруговы суд для атрымання выканаўчага ліста на ўвод ва ўладанне, судавага прыстава для здзяйснення ўводу. Падчас гэтай працэдуры, паміж здзяйсненнем і зацвярджэннем, акт «завісаў у паветры», бо нават, па тлумачэнні Сената, «юрыдычныя адносіны бакоў заставаліся нявызначанымі» [1, с. 21–22].

У акруговыя суды паступала значная колькасць спраў аб скасаванні па тых ці іншых прычынах купчых актаў, іншых іскаў, якія з іх выцякалі, а таксама аб так званых «падвоеных» здзелках. Сутнасць апошніх заключалася ў тым, што нярэдка здзейсненыя купчыя з-за розных фармальнасцей на доўгі час затрымліваліся ў натарыяльным архіве. Прадавец жа праз два-тры гады здзяйсняў новую купчую з іншым пакупніком. А першы, у сваю чаргу, вымушаны быў звяртацца ў суд з адпаведным іскам. Акрамя таго, у перыяд паміж здзяйсненнем і зацвярджэннем купчага акта маглі ўзнікнуць закладныя, арэндныя дамовы на аб'ект здзелкі, на продаж лесу і г. д., што магло значна зніжаць кошт дадзенага маёнтка [1, с. 24]. Такая недасканаласць дзейнасці натарыяльных устаноў нярэдка станавілася прычынай таго, што сяляне доўгі час не маглі аформіць здзелку аб продажы свайго надзелу. Гэта не магло ў пэўнай ступені не марудзіць пры правядзенні сталыпінскай аграрнай рэформы тэмпы перасялення

на свабодныя землі Сібіры, а таксама працэс пралетарызацыі бяднейшых слаёў сялянства, бо ў першую чаргу менавіта яны, выйшаўшы з абшчыны, імкнуліся прадаць свае надзелы.

Увогуле закон 9 лістапада 1906 г. быў недасаткова ўзгоднены з дзеючым парадкам зацвярджэння купчых актаў. Гэта галоўным чынам адносілася да другога аддзела гэтага закона, які датычыўся дапаўнення да ўзаконенняў аб парадку адчужэння надзельных зямель, якія знаходзіліся ў падворным уладанні [4, с. 159]. Да выдання гэтага закона пасля выкупу і замацавання ў асабістую ўласнасць сялянінам зямельнага надзелу, на яго імя здзяйснялася купчая, што фіксавалася ў натарыяльным архіве. Цяпер жа цэнтралізацыя рэгістрацыі вотчынных правоў скасоўвалася. Па новым парадку купчыя замяняліся пастановамі земскіх начальнікаў і прыгаворамі сельскіх сходаў, якія ўпершыню траплялі да старшага натарыуса акруговага суда толькі пры іх наступным адчужэнні для пацвярджэння права ўласнасці на надзел прадаўца.

Аднак гэтыя прыгаворы і пастановы захоўвалі ў сабе шэраг складанасцей для натарыяльнага пацвярджэння здзелкі. Па-першае, нярэдка колькасць зямлі і ўгоддзяў указавалася ў іх не пропісую, а лічбамі, што ў далейшым магло прывесці «да вельмі нечаканых адкрыццяў» для пакупніка. Па-другое, у сувязі з адсутнасцю ў законе патрабавання вызначаць меру ў дзесяцінах і квадратных сажанях, дазваляліся «больш простыя, прынятыя ў дадзенай мясцовасці, спосабы вызначэння памеру ўчасткаў», што нярэдка значна ўскладняла работу натарыуса. Па-трэцяе, надзелы маглі быць замацаваны ў агульную ўласнасць сваякоў, пры гэтым, згодна з тлумачэннем цыркуляра Міністэрства юстыцыі ад 6 чэрвеня 1907 г., памер далей указваўся не інакш, як па патрабаванні кагосьці з саўладальнікаў і толькі пры адсутнасці паміж імі спрэчак на гэты конт. Таму ў выпадку продажу адным з іх сваёй часткі надзелу, натарыус павінен быў усведамляць, што долі няроўныя, а часам і спрэчныя, і патрабаваць доказу памеру права кожнага з саўладальнікаў, што ставіла бакі ў амаль бязвыхаднае становішча.

Акрамя таго, у законе не было ўказана, што з'езды земскіх начальнікаў могуць выдаваць толькі адну копію зацверджаных імі пастаноў ці прыгавораў. У сувязі з гэтым быў магчымы выпадак, калі ўласнік, атрымаўшы першую копію, здзяйсняў купчую, а пасля яе зацвярджэння атрымліваў другую, якая таксама магла быць бесперашкодна зацверджана, бо, як ужо гаварылася, пастановы земскіх начальнікаў і прыгаворы сельскіх сходаў у натарыяльным архіве не фіксаваліся, а пры куплі-продажу ў рэестр запісваўся толькі пакупнік [4, с. 161–163]. Усё гэта, з аднаго боку, значна марудзіла працэс

зацвярджэння здзелак і ўскладняла працу натарыусаў, а з другога – вяло да ўзнікнення вялікай колькасці судовых спраў па зямельных і маёмасных спрэчках.

Па меркаванні сучаснікаў, карэнным недахопам тагачаснай натарыяльнай сістэмы быў парадак аплаты паслуг натарыусаў, якая вызначалася не пэўнай таксай, а дамовай з кліентам [1, с. 11, 51; 3, с. 43; 5, 165]. Так, А. Мацкевіч адзначаў, што натарыят быў «атручаны ядамі канкурэнцыі і правам дабравольнай дамовы з кліентамі», калі натарыус, нават усведамляючы фіктыўнасць ці незаконнасць зделкі, усё роўна яе зацвярджаў, каб не страціць кліентуру. Пры гэтым натарыяльныя канторы нагадвалі канкурыруючыя паміж сабой гандлёвыя лаўкі [1, с. 11]. У той жа час у мясцовасцях, дзе дзейнічаў толькі адзін натарыус, насельніцтва аказвалася ў поўнай ад яго залежнасці па пытанні аплаты: «Ці плаці натарыусу ўсё тое, што ён запатрабуе за сваё садзеянне, ці адмоўся ад паслуг натарыята пры ўладкаванні сваіх эканамічна-прававых адносін» [5, с. 165].

Як вядома, эканамічныя правы некаторых катэгорый насельніцтва (галоўным чынам каталікоў і яўрэяў) у Заходнімі краі былі значна абмежаваны. Гэта наклала пэўны адбітак і на дзейнасць тут натарыяльных устаноў, якім пастаянна прыходзілася сутыкацца з рознага кшталту спробамі абыходу ўказаных абмежаванняў. Так, напрыклад, практыкавалася здача маёнткаў у арэнду асобам, якім па законе гэта было забаронена. Для гэтага у аднаго натарыуса засведчваўся акт аб продажы рухомай маёмасці і жывёлы ці дамова аб яе пракорме. Затым кліенты ішлі да другога натарыуса з просьбай засведчыць дагавор на продаж ці пастаўку на працягу пэўнага тэрміну сельскагаспадарчых прадуктаў па пэўнай цане. А ў трэцяга натарыуса здзяйснялася, напрыклад, дамова на продаж лесу, даверанасць на кіраванне млыном, заводам ці дамова аб іх арэндзе [1, с. 13 – 14]. Па гэтай жа прычыне ў Заходнім краі адзначалася вялікая колькасць актаў, зацверджаных натарыусамі на чужое імя [1, с. 15].

Урад бачыў недахопы ў функцыянаванні інстытута натарыята. Міністэрства юстыцыі яшчэ ў 1871 г. прапанавала старшыням акруговых судоў сабраць у мясцовых натарыусаў заўвагі па стане натарыяльнай справы. Аднак апрацоўка сабраных матэрыялаў пачалася толькі праз 20 гадоў, і да 1917 г. карэнных пераўтварэнняў урадам у дадзенай сферы так і не было праведзена [6, с. 39].

Такім чынам, у рамках рэалізацыі расійскай судовай рэформы ад 20 лістапада 1864 г. у 1883 г. у Беларусі была рэарганізавана натарыяльная сістэма. Стварэнне самастойнага інстытута натарыята ў цэлым пазітыўна адбілася на эканамічным жыцці краіны. Але ў той жа час у працэсе далейшага інтэнсіўнага развіцця эканомікі краю сталі відавочны некаторыя недахопы

«Положения о нотариальной части», што праявілася ў бюракратызме і недасканаласці працэсу зацвярджэння актаў, у выніку чаго ў судах узнікала значная колькасць цяжбаў. Акрамя таго, вышэйадзначыя негатыўныя моманты ў дзейнасці натарыяльных устаноў сталі прычынай некаторых праблем, з якімі сутыкнулася рэалізацыя сталыпінскай аграрнай рэформы.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Мацкевич, А. Настоящее, прошедшее и будущее русского нотариата (к предстоящей реформе) / А. Мацкевич; Издание журнала «Нотариус». – М.: Т-во «Печатня С.П. Яковлева». Петровка, Салтыковский пер., д. т-ва, № 9, 1908. – 147 с.
2. Бзовский, С. По поводу ревизии Положения о нотариальной части / С. Бзовский // Журнал Министерства юстиции. – 1898. – № 4. – С. 220–231.
3. Мандельштам, Л.Б. Учреждение нотариата и его организация / Л.Б. Мандельштам // Журнал Министерства юстиции. – 1899. – № 4. – С. 1–52.
4. Гельвих, Э.И. Закон 9 ноября 1906 года и нотариально-крепостной порядок отчуждения надельных земель / Э.И. Гельвих // Журнал Министерства юстиции. – 1908. – № 10. – С. 158–187.
5. Подгорецкий, П. Наиболее желательные изменения в организации современного нотариата / П. Подгорецкий // Журнал Министерства юстиции. – 1906. – № 7. – С. 165–219.
6. Глушаченко, С.Б. Формирование институтов адвокатуры и нотариата в ходе реформы 1864 года / С.Б. Глушаченко, А.Ю. Пиджаков // Адвокатская практика. – 2004. – № 3. – С. 37–39.
7. Покровский, М.Н. Русская история с древнейших времён. В 4 т. / М.Н. Покровский; Институт истории коммунистической академии. – Б. м.: Государственное социально-экономическое издательство, 1932–1934. – Т. 4. – 448 с.
8. Указания, изданные в пояснение и дополнение к судебным уставам императора Александра II. – СПб: Типография «Петерб. Газ.» Литейный просп., № 52, 1886. – 385. IX с.
9. НГАБ. – Фонд 147. – Воп. 1. – Спр. 554. – Указы Сената за 1880–1883 гг.
10. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 8. – Книга приказов председателя Минского окружного суда. 1883–1896 гг.
11. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 33. – Указы Сената о порядке совмещения государственной службы с участием в торговых и промышленных товариществах и компаниях 1885 г.
12. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 57. – Циркуляры Министерства юстиции 1886–1888 гг.
13. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 34. – Пререписка с Министерством юстиции, Минским губернским правлением, Виленской судебной палатой и др. 1885–1886 г.
14. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 122. – Пререписка с Министерством Юстиции, Виленской судебной палатой о представлении приговоров Минского окружного суда и др. 1890–1891 гг.
15. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 236. – Пререписка с Министерством юстиции и Виленской судебной палатой о доставлении сведений о личном составе Минского окружного суда и др. 1898–1899 гг.
16. НГАБ. – Фонд 581. – Воп. 3. – Спр. 12. – Пререписка старшего нотариуса с председателем Минского окружного суда 1898–1917 гг.
17. НГАБ. – Фонд 183. – Воп. 1. – Спр. 278. – Годовые и полугодовые отчётные ведомости Минского окружного суда... за 1913 г.

SUMMARY

The author gives the description of the organisation of a notarial system, analyzes its basic defects and also shows some features of its functioning on the territory of Belarus during this period.

Паступіў у рэдакцыю 05.03.2010 г.